

„Szerelmes atyámfia, tudjuk azt, hogy mindnyájan bűnösök vagyunk...”

Válasz Horváth Csaba Péter recenziójára

LOVAS Borbála

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Régi Magyar Irodalom Tanszék, egyetemi adjunktus
ORCID: 0000-0002-4528-9296

Az ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoportja 2022-ben adta ki Műhelytanulmányok sorozatának nyolcadik köteteként, Varga Benjámint gondozásában az *Agendarius Strigoniensis*. Mind a kutatócsoport, a liturgiátörténeti kutatások legfontosabb magyarországi műhelye, mind a sajtó alá rendező és a tanulmányok szerzője jól ismert a szűkebb és tágabb szakma számára, és a kötet maga is jól mutatja, hogy a Liturgiátörténeti Kutatócsoport tagjai elkötelezettek a lehető legmagasabb minőségű szakmai munka mellett. Horváth Csaba Péter vitaindító tanulmányra duzzasztott recenziója arra próbálta ráirányítani a figyelmet, hogy a kötetben a kiváló latin nyelvű kiadással nincs összhangban a magyar nyelvű betétszövegek kiadásának minősége, a sajtó alá rendezés elvei szakmaiatlanok, a szöveg minősége pedig megkérdőjelezhető. A kötet e részének szöveggondozását Földváry Miklós kérésére a munka során én vettem át, a magyar nyelvű átírásokat egységesítettem, és elkészítettem a szövegrészekhez tartozó szótárat, ezért úgy vélem, néhány megjegyzésével kapcsolatban érdemes megszólalnom.

Horváth Csaba Péter a kötetet általában méltatja, a latin nyelvű szövegrészek kiadását dicséri. Erről a következőket jegyzi meg:

Elfogadhatónak tartjuk azt az eljárást, miszerint az *Agendarius* latin nyelvű szövegelemeit az MRH sorozat gyakorlata szerint írták át (ezek közül egyedül Telegdi papsághoz intézett előszavát fordították magyarra: XXIII-XXIV). Holt nyelvről lévén szó, a könyvnyelvi azonosíthatóság és kereshetőség érdekében egységes nemzetközi szabványoknak megfelelő átírási gyakorlatot alkalmaz a szövegközlő.²

1 HORVÁTH Csaba Péter, „Varga Benjámint: *Agendarius Strigoniensis* 1583, 1596”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 127, 3. sz. (2023): 351–360.

2 HORVÁTH, „Varga Benjámint...”, 356

Emellett kiegészítő megjegyzéseket és pontosításokat közöl Varga Benjámint bevezető tanulmányához,³ a magyar nyelvű szakaszok kiadásával kapcsolatban pedig megjegyzi: az a hibája a kötetnek, hogy a sajtó alá rendezők sem a Telegdi, sem a Mossóczy nevéhez köthető magyar nyelvű anyagot nem betűhű átiratban közlik, utóbbi esetben elhárítva például a fentebb említett keresethez vagy azonosíthatóság kérdését.

A digitális fejlődés elhozta a szövegtudományok új virágkorát, a szöveggondozás jelentősége megkérdőjelezhetetlen lett. Az új tartalmak elérhetősége azzal is jár, hogy a szövegkiadások kapcsán felmerülő problémák az egyik oldalon csökkennek, míg a másik oldalon megsokasodnak. Az inkriminált kötettel kapcsolatban például a 16. századi nyomtatványok már könnyen elérhetők. Így lényegében feleslegessé válik a forrásokról teljes fotómásolat beillesztése. És mivel elsősorban nyomtatványokról van szó, a betűhű átirat elkészítése is lényegében okavesztett lett. Ezért azt gondolom, a sorozat szerkesztői és a szövegkiadás készítője jó döntést hoztak, mikor lemondtak a Horváth Csaba Péter által hiányolt betűhűségről.

Horváth fő hivatkozási alapja kritikájában az 1988-ban, majd 2002-ben az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága által elfogadott ajánlás, mely – hogy az ő szavaival éljek – „megfogalmazza a *kritikai kiadásokkal kapcsolatos alapelveket, melyeket az irodalomtörténész szakma elfogadott*, és az MTA Textológiai Munkabizottsága hitelesített”⁴. Ha már szorosabb szabályzatokról beszélünk, a kritikai kiadásokhoz készített ajánlásoknak és szabályzatoknak hosszú története van. Legutóbb két éve foglalta össze e kiadások tudomány- és intézménytörténetét Kecskeméti Gábor, és tanulmányában ezekre a szabályzatokra is kitért.⁵ Vagyis már korábban is napvilágot láttak hasonló szabályzatok, az első ilyen 1950-ben készült, majd 1952-ben és 1954-ben megjelent,⁶ a Textológiai Munkabizottság felállítását követően pedig *A magyar*

3 Horváth Varga Benjámint tanulmányával kapcsolatban többek között beszél Telegdi munkáinak kiadástörténetéről. Itt említi, hogy Telegdi *de tempore* prédikációinak második kötete volt az első katolikus szerző által magyar nyelven kiadott és Magyarországon nyomtatott könyv. Felhívnam a figyelmét a korai erasmistákra, így Komjáthy Benedekre, Pesti Gáborra és Sylvester Jánosra, akikkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy míg nyomtatványaik közül sok külföldön, így Krakkóban és Bécsben jelent meg, Sylvester János *Grammatica Hungarolatinája* (RMNY 39), *Cantiones Geneseosa* (RMNY 48) és *Újszövetség-fordítása* (RMNY 49) már a sárvár-újszigei nyomdában látott napvilágot. Sylvestert szokás az első reformátorok között emlegetni, ám a kutatók egy része – amellet, hogy hangsúlyozzák, hogy a reformáció első évtizedeiben a vallási irányultság kérdése sokszor nem pontosan megállapítható – ezzel ellentétes álláspontot képvisel. Ritoókné Szalay Ágnes például megjegyzi róla, hogy bár valóban tanult Wittenbergben Melancthon alatt, „[m]egmaradt azonban erasmistának a katolikus egyházon belül”. Lásd RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség”, in RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Humanizmus és reformáció 28, 161–174 (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 170. Felekezeti hovatartozásával kapcsolatban több érvet ismertet például: BARTÓK István, „...a széthúzások pusztító viharában...»: Adalékok Sylvester János Újszövetség-fordításának bécsi kiadásához”, in *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZEKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin és SZÁRAZ Orsolya, 99–103 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 100–101.

4 HORVÁTH, „Varga Benjámint...”, 359 (kiemelés az eredeti szövegben).

5 KECSKEMÉTI Gábor, „Kritikai kiadások a magyarországi irodalomtudományban és az Irodalomtudományi Intézetben: A magyarországi kritikai kiadások tudomány- és intézménytörténete”, *Literatura* 47 (2021): 5–24.

6 MTA Magyar Irodalomtörténeti Bizottság, „Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata”, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 3 (1952): 53–55;

klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata címmel jelent meg 1962-ben. Ezt a szabályzatot már az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának közreműködésével⁷ állította össze Horváth Károly, majd megvitatta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Irodalomtudományi Bizottsága.⁸ Ez a korábbi szabályzat vonatkozik alapvetően klasszikusaink tudományos igényű teljes kiadásaira, másodvonalbeli alkotók műveinek tudományos jellegű kiadásaira, valamint Horváth Károly megjegyzi, hogy a „szabályzatot kell érvényesíteni olyan tudományos kiadványokban is, melyek egy-egy korszak vagy irány viszonylag teljes irodalmi termését foglalják magukban – mint pl. a Régi Magyar Költők Tára”⁹ Lényegében ez a szabályzat frissült, korszerűsödött az 1980-as, majd a 2000-es években, ám utóbbiak jóval megengedőbbek a szabályok követésében ugyanúgy, ahogy nagyvonalúbbak a kijelölt korpusz tekintetében is. Hiszen mind az 1987-ben Péter László által szerkesztett,¹⁰ mind a legfrissebb szabályzat¹¹ már nemes egyszerűséggel az *irodalmi szövegek* tudományos kiadásához nyújt segítséget. Arra mindenképp felhívnam a figyelmet, hogy az utolsó szabályzat – mely valójában már nem is kötelező érvényű szabályzat, hanem alapelvek gyűjteménye – elfogadása óta is majdnem húsz év telt el.

Való igaz, hogy a kritikai igényű szövegkiadások és a lehetséges, az első időkben kötelezővé tett, majd ajánlattá finomodott szabályozások körüli diskurzus a mai napig tart,¹² ezért azt gondolom, hogy mind az Irodalomtudományi Intézet kutatói által gondozott kiadások, mind a vezető kutatóközpontokhoz köthető kiadások jól mutatják a változások irányát. A Régi Magyar Költők Tára sorozat, melynek XIII/A kötetével kapcsolatos megjegyzéseim közül néhányat Horváth Csaba Péter is idézett,¹³ a ’90-es évektől kezdve több kötetében a (részleges) modernizálás mellett köteleződött el. A sorozat – jelen írás szempontjából relevánsnak tekinthető – 16. századi kötetei, ahogy az *Agendarius* kötetében utaltunk is erre, maguk is eltértek az utóbbi évtizedekben a Textológiai Munkabizottság ajánlásától, és ez nemcsak a Stoll Béla és Horváth Iván által saj-

MTA I. Osztály, „A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata”, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 5 (1954): 239–241.

7 Az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága 1960-tól működik.

8 HORVÁTH Károly, kiad., *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*, Szerkesztési irányelvek 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962).

9 Uo., 28.

10 PÉTER László, szerk., *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988).

11 Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága, „Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához”, *Irodalomtörténet* 85, új folyam, 35 (2004): 328–330. Online elérhető a Textológiai Munkabizottság honlapján: <http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf>.

12 Horváth Iván és Kecskeméti Gábor írásaikban a 2004-ben zajló vita különböző álláspontjait vonultatják fel: HORVÁTH Iván, „Egy műfaj halála” (a *Filológia és digitális barbárság* című konferencián elhangzott előadás írott változata, ELTE BTK, Budapest, 2004. március 4.), <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/hi.htm>; a gondolatmenet nyomtatásban is megjelent: HORVÁTH Iván, „Egy műfaj halála”, in *Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. VERES András, 199–214 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004); valamint HORVÁTH Iván, *Gépeskönyv*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok, új sorozat, 9 (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 173–185; illetve KECSKEMÉTI Gábor, „A textológiai munka egyes problémáiról: Az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor”, *Irodalomtörténet* 85, új folyam, 35 (2004): 317–327.

13 LOVAS Borbála, „Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (*Énekek éneke, Mózesi diadalversek, Jób könyve*), 1575–1598”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 695–699.

tó alá rendezett kötetekre igaz, és nemcsak azokra a kötetekre, melyek vegyes forrásokban, így nyomtatványokban és kéziratokban egyaránt fennmaradt műveket közölnék, hanem például a Bogáti Fazakas Miklós műveinek első részét közlő kötetre is, melyben a művek nagy része csupán egy kéziratos forrásból, a *Szenterzsébeti Bogáthi-kódex*ből ismert.¹⁴ Mindenképpen hangsúlyoznám, hogy alapvetően egyetértek a Bogáti-korpuszt sajtó alá rendezők elveivel, néhány ponton vitatkoztam csak velük. Ez a nézetkülönbség azért is fontos a szövegkiadások tekintetében, mert többek között épp a tulajdonneveket, személyneveket és helységneveket érintő visszatérő problémák megoldási lehetőségeire hívja fel a figyelmet. A sorozat kötetei között emellett láthatatlanná válik az a heroikus munka, amelyet a szövegek gondozói folytattak a soknyelvű Bogáti-anyag nehéz kéziratos forrásainak közrebocsátása közben.

Horváth Csaba Péter azt is megjegyzi, hogy „[a] kritikai szövegkiadás »örök időkre« szól, azok újbóli, javított közlésére csak kivételes esetekben szokott sor kerülni».¹⁵ Hozzáteszi, hogy mivel a mai sztenderd nyelv folyamatos változásban van, a modernizált kiadások az idő múlásával használhatatlanná válnak. Felhívnom a figyelmét arra, hogy modernizált kiadásokkal ugyanúgy, mint a betűhű (vagy álbetűhű) kiadásokkal kapcsolatban időről időre megjelenik az újrakiadás igénye, hiszen a kutatók minden esetben szeretnék az adott kor és a tudományos kutatás elvárásaihoz igazítani a vizsgált szövegek megjelentését. Ez néha a modernizálás, néha a szorosabb betűhűséghez való visszatérés jegyében történik. Gondolhatunk itt a Volf György-féle Nyelvemléktárra, a Régi Magyar Költők Tára első kötetére, melyet Horváth Cyrill azért adott ki újra, mert nem volt megelégedve a Szilády Áron-féle átirással,¹⁶ de ugyanígy például a Balassi-, vagy Pázmány-kiadások sorára.

14 BOGÁTI FAZAKAS Miklós, *Históriás énekei és bibliai parafrázisai* („Énekek éneke”, „Mózesi diadalversek”, „Jób könyve”), 1575–1598, szerk. Ács Pál et al., Régi magyar költők tára: XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, 13/A (Budapest: Balassi Kiadó, 2018).

15 HORVÁTH Cs. P., „Varga Benjámín...”, 359.

16 Horváth Cyrill előszavában a következőket mondja erről: „A SZILÁDY-féle gyűjtemény átírva közölte a régi szövegeket; itt minden az eredeti helyesírás szerint, betűről betűre azon mód van nyomtatva, a hogy az illető forrásokban található, mindössze annyi eltéréssel, hogy a két- és egypontos, két és egyvonásos y-ok csupasz y-nal vannak közölve, a rövidítések föl vannak oldva, a folyóbeszédszerűen írt versek – egy emlék kivételével – szakokra és vers-sorokra oszlanak. Egyszóval: a kiadó rajta volt, hogy a szövegek lehetőleg híven kerüljenek az olvasók kezébe, törléseikkel és a hozzájuk járuló középkori toldásokkal együtt, melyeknek a kutatás alkalmadtán hasznát láthatja. A kéziratokban előforduló törlések [] közé vannak rekesztve, a toldások apró betűkkel vannak szedve; a hiányokat a szokásos pontozás jelzi; pótlásoktól, kiegészítésektől () a fő szövegben tartózkodtunk.” HORVÁTH Cyrill, „Előszó”, in *Középkori magyar verseink*, szerk. HORVÁTH Cyrill, 2. kiad., Régi magyar költők tára 1, 5–46 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1921), 5. Ez az elv azonban már nem érvényesült a sorozatban a másodiktól a nyolcadik kötetig, a kora újkori verses emlékeket közreadó, Szilády Áron és Dézsi Lajos által szerkesztett darabokban. A betűhűségre való igény majd az új folyam egyes kötetiben jelenik meg újra. A szakmai diskurzusban már számtalanszor felmerült, hogy e köteteket újra ki kell adni. Varjas Béla a sorozat kilencedik kötetében erről így beszél: „Nyilvánvaló lett, hogy a középkori és XVI. századi szerzeményeket magába foglaló Régi Magyar Költők Tára I–VIII. kötetét újra ki kell majd adni, mert azok egyrészt hiányosak vagy nem e gyűjtemény keretébe sorolandó szövegemlékeket is tartalmaznak, másrészt kiadásuk módszere sem felel már meg a mai sokirányú szakmai követelményeknek.” VARJAS Béla, „Előszó”, in *XVI. századbeli magyar költők művei 1567–1577*, szerk. VARJAS Béla et al., Régi magyar költők tára: XVI. századbeli magyar költők művei 9, 5–8 (Budapest: Akadémiai Kiadó,

A Telegdi-kötet kapcsán főképp nyomtatott forrásokról beszélhetünk, és maga a függelékben közölt Mossóczy-szöveg is tisztázta. Ilyen tekintetben szerencsés helyzetben voltunk a kiadás során. Ezzel együtt nem gondolom, hogy igaz lenne Horváth azon állítása, miszerint „a betűhív átírási forma az, amelybe nem lehet oly könnyen belekötni; nem okoz értelemzavaró olvasatokat, ugyanakkor kinyitja az olvasó előtt a hermeneutikai kereteket”.¹⁷ A betűhív átírás sok tekintetben korlátozza a sajtó alá rendező és szövegkiadó lehetőségeit, hiszen épp az értelmezési szakasz marad el a munkából, a betűhív átírat elkészítésével a szöveg kiadásakor ennek a munkának a lehetőségéről lemond a kutató. Ez azt is jelenti, hogy bár pontos olvasatot ad a szövegről, emellett annak interpretációját és dekódolását teljes mértékben az olvasóra bízta, ami azzal jár, hogy az olvasatok száma ebben az esetben sokkal többféle lehet, mint egy félmodernizált vagy modernizált kiadás esetén. Ezt a gondolatmenetet lényegében a visszajára fordítva használja Horváth érvelésében, mely, úgy gondolom, intenciói ellenére épp arra mutat rá, milyen fontos és üdvözlendő, sőt támogatandó a betűhív kiadáson átlépő kutatók, sajtó alá rendezők feladata. Horváth ugyanis a következőképpen fogalmaz:

ha két vagy több professzionális filológust egymás mellé ültetünk, és átíratjuk velük ugyanazt a betűhív szöveget modernizált változattá, soha nem fogjuk ugyanazt az eredményt kapni: a nyelvjárási jelenségek, a központozás vagy egyes szavak írásképe más-más megoldásokat fog eredményezni. A modernizált átírat épp emiatt is lényegesen képlekenyebb a betűhűnél.¹⁸

A betűhűségeen átlépő filológus tehát éppen az értelmezői felelősség felvállalásával kapcsolódik be a kora újkori szövegek legtágabb jelentésben használható „értelemgondozásába”.¹⁹ Az is látszik emellett, hogy még az olyan tudományterületek képviselői is, ahol nagy hagyománya van a betűhív kiadásoknak, melyek, valljuk be, sok tekintetben ugyanolyan képlekenyek lehetnek, mint a részben vagy teljesen modernizált kiadások, az utóbbi időben az olvasóbarát átíratok kiadását is megkezdték, gondolva nemcsak a téma iránt érdeklődő laikus olvasókra, hanem arra a szakmai közönségre is, melynek tagjai bár tudományterületükön minden tekintetben felkészültek, esetleg betűhív szövegek interpretálásában és olvasásában nem feltétlenül jártasak. Korompay Klára a nemrég megjelent *Apor-kódex ómagyar zsoldárainak kiadása*²⁰ kapcsán elmondta, hogy a nyelvtörténészek igényeire szabott betűhív olvasat közlése mellett azért látja szükségesnek az olvasóbarát kiadások megjelentetését, mert a betűhív átíratok olvasásához gyakorlat és szakértelem szükséges, és ennek hiányában a kutatók is elvesztik azt a lehetőséget, melyet a régi magyar szövegek kutatásban való felhasználása jelenthet.²¹ És itt természetesen lehet azzal

1990), 6. Emellett az utóbbi évtizedek tendenciái jól mutatják, hogy az első kötetek újrakiadása esetén a szerkesztők már nem fognak a betűhűség felé visszalépni.

17 HORVÁTH Cs. P., „Varga Benjámin...”, 357.

18 Uo., 358.

19 A fogalmat a textológiai és filológiai munka kapcsán használja: KECSKEMÉTI, „Kritikai kiadások...”, 11.

20 KOROMPAY Klára, szerk., *„Apor-kódex”: Ómagyar zsoldárok* (Budapest: Balassi Kiadó, 2021).

21 A témáról tavaly augusztusban a *16–17. századi források a 21. században: régi problémák, új válaszok* című konferencián Korompay Klára részletesebben is beszélt *Mit kezdünk a szövegromlás eseteivel egy olvasóbarát kiadásban? Gondolatok az Apor-kódex alapján* című előadásában, melynek írott változata jelenleg

érvelni, hogy az ómagyar szövegek értelmezése jóval nehezebb, mint a kora újkori korpusz darbjaié, ez nem változtat Korompay precíz, a későbbi századokra is érvényes meghatározásán és az olvasóbarátabb kiadások kérdésének súlyán.

A betűhűség kérdésére visszatérve, Horváth Csaba Péter egyetlen karakterrel megengedő az átírással kapcsolatban, ugyanis érvelésében, miután kijelenti, hogy „a szövegkiadónak a szöveget nem »átadnia«, hanem konzerválnia kell kritikai kiadásában”, a következőket említi: „bizonyos esetekben a tipográfiában használt f a betűhű szövegközlésben átírható s-sé”.²² A magánhangzók ékezésére, a mássalhangzók mellékjelezésére, a kis- és nagybetűkre, a központosásra vagy más, a nyomtatványokban megjelenő írásbeli jellegzetességekre, mely a betűhű kiadások egy csoportjában ideális esetben feltüntetendő, emellett nem tér ki. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy betűhű kiadás készítésekor nem feltétlenül kell tökéletes paleográfiai pontosságra törekedni, emellett is, mivel Horváth recenziójának kiemelt részében tárgyalja a betűhűség fontosságát, nem lett volna felesleges az ilyen jellegű kiadások formai követelményeivel kapcsolatos érveit is ismertetni. Az említett karaktercsere a nyelvészeti munkákban ismert eljárás, mivel a hosszú s nem rendelkezik jelentésmegkülönböztető szereppel. Emellett is úgy gondolom, hogy az irodalomtörténeti kutatásokhoz kapcsolódó betűhű kiadások ennél jóval tovább mennek a formai változtatásokban. A sokszor említett RMKT XVII. századi sorozatának első kötetében, mely 1959-ben jelent meg többek között a már említett Stoll Béla közreműködésével, a szerkesztők a következőket írják ezzel kapcsolatban:

Kiadásunk betűhív, vagyis nemcsak a korabeli nyelvállapotot, hanem az attól elválaszthatatlan helyesírást is pontosan megtartja. Betűhűségen azonban nem értünk paleográfiai hűséget, s nem vesszük át a régi századok ma már nem használt betűtípusait. A régi jeleket nem mai nyelvérzékünk szerint, hanem szigorú következetességgel, előre meghatározott módon írjuk át [...].²³

Az irodalmárok emellett épp a szöveg érthetőségének javítása végett nem ragaszkodnak a tisztázatokon kívül a kéziratok források kis- és nagybetűhasználatához ugyanúgy, ahogy a központosáshoz sem, a verseket sorokra tördelik akkor is, ha az eredeti forrásokban nem így szerepel, a számos vita tárgyát képező kontamináció tekintetében pedig gyakorlatuk szerint a közlés alapjául elfogadott változat helyett egyes esetekben egy másik forrás helyesebbnek tűnő vari-

megjelenés alatt áll. Ezúton is köszönöm engedélyét a készülő tanulmány egy részletének idézéséhez. Korompay a kötet célközönségével kapcsolatban ugyanis a következőket mondja: „A »kinek?« kérdésre összetett a válasz. Első helyen a társtudományok művelőire gondoltam, akiknek fontos az ómagyar források ismerete, ám a nyelvtörténész igények szerint készült betűhű átiratok olvasása és megértése számukra többnyire nem magától értetődő: ehhez szakértelem és hosszú gyakorlat kell. A célközönség első körét így az irodalomtörténet, művelődéstörténet, egyháztörténet és más hasonló tudományterületek képviselőiben látom. A második kört a régi szövegek iránt érdeklődő olvasók szélesebb körében, akiknek a szempontjait mindig előtérbe kívánom helyezni.” KOROMPAY Klára, „Mit kezdjünk a szövegromlás eseteivel egy olvasóbarát kiadásban? Gondolatok az *Apor-kódex* alapján”, *Magyar Könyvszemle* 139 (megjelenés alatt).

22 HORVÁTH Cs. P., „Varga Benjámín...”, 358.

23 BISZTRAY Gyula et al., *A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, Régi magyar költők tára: XVII. század 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959), 495.

ását iktatják be a kiadás szövegébe.²⁴ Természetesen ezen állásponton is sok tekintetben túllépett a tudományos diskurzus, a legtöbb kiadás kerüli a szövegek kontaminálását, mégis úgy gondolom, hogy Varga Benjáminnak a Telegdi-szövegek sajtó alá rendezésekor követett eljárása, a nyomtatványok tartalmát és jellegét, valamint a kiadás célját szem előtt tartva, elfogadható.

A 16. és 17. század nem szűkölködik az olyan munkákban, melyek mind az irodalomtörténeteszek, mind a vallástörténeteszek és liturgiátörténeteszek figyelmére igényt tarthatnak, és természetesen sokszor a kis és nagy életműveknél is felmerül a kérdés, hogy mi sorolható még az irodalomtörténeti kutatások körébe, és mi az, ami ebből esetlegesen kiszorulhat. Természetesen utóbbi kérdésre a válasz nagyjából az, hogy semmi. A középkor és kora újkor vizsgálója egészen más keretekkel dolgozik, mint a későbbi korszakok kutatói. Erről számos vita zajlott, én itt csak egyre emlékeztetnék, mely épp a jelen kérdésben is fontos szerepet betöltő Irodalomtudományi Intézet égisze alatt hosszú ideje készülő új irodalomtörténeti kézikönyv kapcsán bontakozott ki, többek között Veres András és Szentpéteri Márton között.²⁵ Itt idézném Szentpéteri Márton szavait:

Egy olyan korban ugyanis, amikor még nem alakult ki a szépirodalom egységesült koncepciója, az irodalomtörténész óhatatlanul is más terepen mozog, mint abban az esetben, amikor a belletrisztikai igényű irodalomfogalmakhoz köthető diskurzusok kutatása immár – ha igaz ez egyáltalán – csaknem magától értetődő.²⁶

Ezt a vitát csak azért hoztam szóba, mert a 16. századdal kapcsolatban a modernség felől nézve tárgul irodalomfogalom kérdése épp az inkriminált kiadással kapcsolatban is elgondolkoztató lehet. Természetesen nem azt állítom, hogy Telegdi Miklós vagy Mossóczy Zakariás munkáinak egy része nem képezhetik az irodalomtörténeti kutatások tárgyát. Emellett is úgy gondolom, a kiadott források a 16. századi katolikus egyházi értelmiség útkeresésének fontos dokumentumai, melyek terepet kínálnak nemcsak az irodalomtörténeti, de nyelvtörténeti, néprajzi és egyháztörténeti kutatások számára is.

Nem véletlen az sem, hogy a szöveg kiadói a Liturgiátörténeti Kutatócsoport tagjai. Sorozatuk eddig megjelent kötetei jól kijelölik azt a kutatási irányt, melybe ez a könyv is szervezsen illeszkedik. A kutatócsoport célkitűzései miközben folytatólagosan kapcsolódnak a korszak irodalomtörténeti kutatásaihoz, azokon sok tekintetben túl is lépnek. Honlapjukon ezt a következőképpen fogalmazzák meg:

A liturgia a középkori és a kora újkorai európai művelődés kiemelkedő fontosságú területe. Forrásainak történeti, összehasonlító és elméleti igényű feltárása, elemzése egyre inkább része a világi tudományos és felsőoktatási műhelyek érdeklődésének. Magyarországon régebben, amíg a kedvezőtlen politikai körülmények miatt az egyházi kultúra

24 Az inkriminált részeket lásd *uo.*, 495–496. Itt csak a szöveg érthetőségére is kitérő részletet idéznék az érvelésből: „Ha ilyen esetekben megtartanánk a kézirat központozását, akkor megnehezítenénk a szövegek megértését, illetve ezt bonyolult jegyzeteléssel kellene biztosítani.” *Uo.*, 495.

25 Veres András Szentpéteri által is idézett tanulmánya a következő: VERES András, „Töprengés az új intézeti irodalomtörténeti kézikönyvről”, *Literatura* 32 (2006): 211–218.

26 SZENTPÉTERI Márton, „Eszmetörténet és irodalomtudomány”, *Helikon* 55 (2009): 5–21, 6–7.

interdiszciplináris vizsgálata nem volt nyíltan vállalható, a zene- és néprajztudomány, a kodikológia és a régi magyar irodalomtörténet foglalkozott az anyag egyes részterületeivel, de ma már természetesebbnek és termékenyebbnek bizonyul egy, mindezeket egységes szemléleti és módszertani keretben összefogó tudományszak megalapozása.²⁷

Természetesen a kutatócsoport nem akarja ezáltal megkerülni az említett tudományterületeket, ellenkezőleg. Egy olyan határterületet kíván láthatóvá és érthetővé, értelmezhetővé és kutathatóvá tenni, mely eddig részlegesen vizsgált szövegtudományával elbújt az „irodalmibb” szövegek mögött. A csoport tagjai mind nyelvileg, mind szakmailag kiemelkedően felkészült kutatók. És mivel határterületről van szó, természetesen rögtön felmerül a kérdés, hogy az említett tudományterületek közül melyik szabályrendszeréhez kellene alkalmazkodniuk, ha egyáltalán kell. A korszakból és a témából adódóan az sem meglepő, hogy a vizsgált, kiadott és még kiadás előtt álló szövegek jelentős része latin nyelvű. Kutatásuk tárgyát képezik a középkori és kora újkor-i mise- és szolozmáskönyvek, ordináriuskönyvek, pontifikálék, benedikcionálék és rituálék. A kutatócsoport emellett nem korlátozza, mert nem is korlátozhatja kutatásait csak a magyarországi anyagra, hanem a szövegtudományokat európai kontextusban vizsgálja. Kiadásaik – bár Horváth Csaba Péter megjegyzi, hogy „[t]alán jelen kötet egyik hiányossága az, hogy nem jelölte ki saját közönségét”²⁸ – (a legszélesebb értelemben vett) szakmai és laikus közönségnek egyaránt szólnak, szem előtt tartva azt is, hogy a magyar nyelvű szövegrészek akár egyházi használatra is alkalmasak legyenek. Fontos emellett megjegyezni, hogy maguk a magyar nyelvű szövegbetétek mind tartalmilag, mind formailag sokfélék, sokszor ráadásul a szöveg kétnyelvű.²⁹

A szabályzat ajánlásait betartva az *Agendarius Strigoniensis* szövegkiadásának készítői részletes indoklással számot adtak a kiadás elveiről. Ezt egyrészt meghatározta a sorozat maga, másrészt a kiadott szövegek egyéni jellege. Emellett a Telegdi-szöveghez szorosan kapcsolódó Mossóczy-féle kéziratot is közreadták mellékletben.³⁰ Ez bár csak töredékesen tartalmazza a Telegdi által is megjelentetett magyarító beszédeket és népnyelvű szertartásszövegeket, feltételezhetően saját használatra. Az Oláh Miklós-féle *Ordo et ritus* egyik példányába bejegyzett mintegy húszlevegnyi terjedelmű tisztázat az Oláh-féle és a Telegdi-féle rítus kö-

27 A Liturgiátörténeti Kutatócsoport bemutatkozásának szövege elérhető az ELTE BTK Vallástudományi Központjának honlapján: <http://vallastudomany.elte.hu/content/liturgia%C3%B6rt%C3%A9neti-kutat%C3%B3csoport>.

28 HORVÁTH Cs. P., „Varga Benjámín...”, 357.

29 Horváth Iván a betűhűség kapcsán fentebb idézett tanulmányában a különböző nyelvű szövegkiadásokról a következőket írja: „Az *Alapelvek* szerzői nem korlátozzák szabályzatukat a magyar irodalomra, az én hozzászólásaim viszont csakis erre vonatkoznak. Nos a magyar irodalomban bőséggel jelen vannak idegen nyelvű szövegek. Ezeknél a külföldön szokásos eljárásokat érdemes figyelembe venni. Korai újkor-i francia, angol, német szövegkritikai kiadásokat ritkán jellemez teljes körű, feltétlen betűhűség. A latin nyelvű korai újkor-i szövegek tanulmányozását nem szoktuk okatlan betűhűséggel, a rövidítések feloldatlanul hagyásával megnehezíteni. (Példa: a BSMRAe ama kötetei, amelyeket már az MTA Irodalomtudományi Intézetében szerkesztettek.)” HORVÁTH I., *Gépeskönyv*, 174.

30 Részletesen elemzi: VARGA Benjámín, „Mossóczy Zakariás népnyelvű rituáléja”, in *Agendarius Strigoniensis 1583, 1596*, kiad., tan. VARGA Benjámín, közrem. LOVAS Borbála és FÖLDVÁRY Miklós István, *Műhelytanulmányok* 8, LXXII–LXXXIII (Budapest: Argumentum Kiadó–ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2022).

zött nagyjából félúton helyezkedik el, bejegyzett mintegy húszlevélnyi terjedelmű tiszta az Oláh-féle és a Telegdi-féle rítus között nagyjából félúton helyezkedik el, és ahogy Varga megjegyzi, „nem a T [a Telegdi-féle agendárius] előmunkálatait érhetjük tetten a kéziratban, mint azt korábban többen föltételezték”.³¹ A Mossóczy-féle rítus egy a Telegdiétől eltérő részleges fordítást ad az inkriminált szövegekhez, így ez nem került be a főszöveg jegyzetanyagába, hanem függelékben szerepel a kötet végén. Való igaz, nem betűhű átírásban, sőt, a sorozat elveihez igazodva a nyelvjárási jellegzetességek átírásban való megjelenítésétől is eltekintettünk, mely szempontokat a szerkesztők kiemelten azért tartották fontosnak, mert így a Telegdi-kiadás kapcsán nem egy, a kötet forgatói egy részének nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető, átugorható szakmai függeléként jelenik meg a rítusvariáns, hanem a kötetben kulcspozícióban lévő szövegtesttel megegyező elvek alapján kiadott mellékletként, mely segíthet abban is, hogy a kutatás által eddig elhanyagolt Mossóczy-kézirat figyelmet kapjon a továbbiakban.

„Minden kiadás egyedi, s követhet egyedi módszereket, csak tudja magát hitelesen megvédeni a tudományos nyilvánosságban” – jegyzi meg Kecskeméti Gábor fentebb már idézett tanulmányában.³² A jelen írás témájaként szolgáló kiadás pedig nem szorul védelemre, értő szövegkiadók és közreműködők munkájának eredménye a kötet, melynek megjelenése újabb lehetőséget teremthet arra, hogy beszéljünk ne csak a 16. századi szertartásrend és rítusok történetéről, de a szövegkiadások helyzetéről és szerepéről, bármely irányzatot is támogatjuk a filológiai munka és a textológiai gyakorlat tekintetében.

31 Uo., LXXV.

32 KECSKEMÉTI, „Kritikai kiadások...”, 12.